

AZ EGYÜTT- MENNINEMTUDÓ

„...nem arról beszélünk, hogy mennyire kínoznak bennünket bizonyos tények, hanem hogy hogyan kell őket érteni.”

(K)Ajánlás

Ki a csuda olvas ma Sinkó Ervint? Ki akar ma Sinkóra emlékezni, írásait elemezni, ki akarja megérteni a XX. század elejének bolsevik kísérletét, a harmincas évek Szovjetunióját, a '60-as évek újbalos vergődését? Ki a csuda hajlandó ma ilyen és ehhez hasonló kérdésekre válaszolni, amikor közkeletű a kommunizmust a diktatúrával azonosítani, s az 1989 előtti rendszert történelmi zsákutcának tekinteni? Amikor Károlyi Mihály szobrát elhurcolják, Horthynak szobrot állítanak, Sinkó pedig Károlyit magasztalja, Horthyt pedig mindközönségesen hóhérnak tartja. Ki kotorász manapság a történelem szemétdombján? Alkalmasint jól tennék a hitben élők, hűségesek, gőgösek, ha egy alapot kukáznának.

*

Sinkó Ervin ott próbál megállni, ahol nem lehet. Maga is érzi ezt.¹ Vélhetőleg. Nos, ezt a „véltetőleg” kifejezést igyekszem majd magyarázni. Ehhez kevésbé poétikusan kell föltennem a kérdést: meg lehet-e állni a humanizmusban, a jó akarásában, a közösség utáni vágyban ott, ahol már az irracionalitás,

¹ „Néha reménytelenül, már megint reménytelenül úgy érzem, hogy nekem már változtathatatlan sorsom az együttmenninemtudás.” (315. o.). *Egy regény regénye*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1961/1985. Polcomon az 1985-ös újraindítás kötete áll. Minden idézet ebből a kiadásból való.

az emberellenesség, a természetellenes közösség kezdődik? Vagy éppen ellenkezőleg: a politika kérlelhetetlen ereje magával ragad, s végül minden jót átfordít a maga ellentétébe; s ha így volna, akkor mondjunk le a jóra való törekvéseinkről?

Raymond Aron gondolatmenete szerint,² alapvetően és leegyszerűsítve, kétféle politikai filozófia létezik: az optimista és a pesszimista. A pesszimista abból indul ki, hogy a hatalom közelségében az ember mindenképpen hajlamos arra, hogy elveszítse a fejét. Vagy, Lord Acton szavaival, a hatalom megront, s az abszolút hatalom abszolút megront. Éppen ezért a hatalom s a hatalmat gyakorló esendő ember hatalomgyakorlását intézményesen korlátozni kell: ez a demokrácia. A bizalmatlanság és az egyensúly politikai rendszere. Az optimista evvel szemben Rousseau nézeteihez áll közel, aki szerint az ember jónak születik, de a civilizáció, a kultúra, az intézmények rontják el. Ha tehát a soha nem tévedő általános akarat (ami nem azonos a többségi akarattal), a nép veszi kezébe a döntést, akkor esély van arra, hogy olyan rendszert hozzon létre, melynek keretei között az ember ismét visszatalálhat eredeti jóságához. Ez az optimista nézet azt föltételezi, hogy van ilyen politikai (és gazdasági) rendszer. Ez az optimizmus vezet el a forradalmakhoz és a totalitarizmushoz, amikor a nép akaratának avatott szakértői és tolmácsai kezükbe ragadják a hatalmat, hogy a jó rendszert létrehozzák.

Ez volna tehát Raymond Aron gondolatmenete. Csak emlékeztetek, Sinkó Ervinnek a proletárdiktatúráról szóló regényének *Optimisták* a címe. Az *Egy regény regényében* viszont kétszer is kikel Rousseau ellen.

Az *Egy regény regényében*, adott pillanatban, a Szovjetunióba emigrált német kommunista értelmiségiek társaságában Sinkó fölcsapja Nietzsche *Morgenröte* című aforizmagyűjteményét, s a következőket olvassa: „»Van egy

² Raymond Aron: *Introduction à la philosophie politique – Démocratie et révolution*. Édition de Fallois, 1997. 209–214. o. Megjegyzem, ez a kötet Raymond Aron 1952-ben, a közigazgatási egyetemen tartott előadásainak szövegét tartalmazza – tehát közvetlenül a korszak elemzéseként is olvasható.

fajtája a rajongó, végsőkéig menő odaadásnak egy személlyel vagy párttal szemben, mely elárulja, hogy titokban fölényben érezzük magunkat vele szemben és emiatt haragszunk magunkra. Mi mintegy önkéntesen megvakítjuk és büntetjük magunkat azért, mert túl jól látott a szemünk.« (»Akik önként vakok.«)» (100. o.)

Ezt a passzust aztán föl is olvassa, s leírja a döbbenetet, mely erőt vesz rajta s az egész társaságon. Gyorsan becsukja a könyvet, s pillanatnyi hallgatás után mindenki másról kezd beszélni, elterelik a szót a fájdalmas nyilallásról. Sinkó pontosan regisztrálja az esetet, s megállapítja, hogy itt, ezekben a sorokban Nietzsche biblikus profetikussággal rátapintott valamire, amire ők, a kommunisták nem jöttek rá. Sajnos azonban Sinkó nem folytatja a nietzschei gondolatot, adós marad saját meggyőződésének, pontosabban hitének tüzetes vizsgálatával.

A szellemi, intellektuális, izlésbeli öncsonkolás nem csak visszatérés valamiféle ősi, idillikusnak képzelt primitívizmushoz és kollektívizmushoz (à la Rousseau), de ugyanakkor a metafizikai iszony kifejeződése is. Az iszony, *sui generis*, metafizikai vétetésű és magában foglalja a halál utáni nemléttel szembeni rettentet, ugyanakkor a politikai cselekvésből ki kell kapcsolni, mert azt teljesen lehetetlenné teszi. Az intellektuális ember az iszonyban óhatatlanul és visszavonhatatlanul egyedül marad. A való világ nem nyújt számára sem erkölcsi, sem cselekvésbeli igazodási pontokat, amelyeket kizárólag a transzcendencia ritkás levegőjében bolyongva lehetne megtalálni. A kritikai értelmiség számára nincs hely e földtekén, ami mégsem más, mint az egyetlen valóságos léthelyzet, Dante purgatóriuma. Ismételjük meg, a jobb érthetőség kedvéért: nincs hely, csak helyzet van.

Tagadhatatlan viszont, hogy így nem lehet élni, ebben a köztes állapotban. Vagy a transzcendenciát kell a valósághoz emelni, vagy teljesen elszakadni tőle, vállalva a Poklot. Vélhetőleg mindkét irányból ugyanoda jutunk: a valóságba emelt transzcendencia vezet a messianizmushoz és a Pokol vállalása az erkölcsi relativizmushoz, valamiféle

forradalmi Erkölcs nevében, ami szintén transzcendens. Ez a hit.

„Túl jól látunk” – mondja Nietzsche, azaz olyasmit látunk, amit más nem, amit csak egyedül láthatunk. Ez a látás, a transzcendens valóság megpillantása, minden földi ismerettel szemben fölényessé tesz bennünket, de ugyanez a fölényérzet elszigetel, s többé nem vagyunk képesek a kommunikációra sem, s főként nem tudjuk átadni Tudásunkat. Az *Optimisták*ban Báti (Sinkó) nem is tud felelni egy munkásnak a kérdésére: „mi hasznom a diadalból, mit ér nekem egy új, a mostaninál százszor több jólétet biztosító termelési rend, ha előbb meg kell tényleg halnom érte?”³ A regényben Vértés (Lukács György) igyekszik válaszolni a kérdésre: „Igen, ameddig élni annyi, mint élni. De ahol az eszeveszett kezdődik, ahol élni azt jelenti, hogy valamiért meghalni, s valamiért meghalni azt jelenti, hogy élni, de másvalakit megölni... Nem mindenki számára ugyanaz a határ. A maga szabómunkásának például már az, ahol a saját életét kell kockáztatnia.” Majd folytatva, egy paradoxonnal fejezi be az erkölcsöt érintő, azt kikényszerítő politikára tett javaslatát (melynek erkölcsfilozófiai kifejtése a *Bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című munkában olvasható): „De éppen ennek a harcnak sikere érdekében siettetni kell egy új erkölcsi atmoszféra megszületését, mert a pusztán egyéni jólétre törekvés, mint az osztályöntudatnak sok más primitív tartalma, mely az alulról vívott osztályharc idején forradalmasító erőt jelentett, ma a korrupció forrásává, sőt ellenforradalmi hangulatokat tápláló elégedetlenségévé válhat. A kérdések, mint az, hogy mi hasznom nekem belőle, abból a szellemből fakadnak, melyben még az osztályöntudat nem ismerte fel a maga önmagán túlmenő, az emberiség nagy céljaival találkozó utópisztikus tendenciáit. A paradoxont, hogy a harc semmisíti meg a harcot, a Vörös Hadsereg a militarizmust, a terror teremti meg a világot, melyben a szertartást realitássá válhat, ezt a paradoxont minden erővel, már ma belevinni a munkásság

3 *Optimisták*, Magvető Kiadó, Budapest, 1979. 686–687. o.

öntudatába, s így egy pillanatra se hagyni, hogy a nagy célok elhomályosuljanak.”⁴ No, ez az, amit az *Optimistákban* Báti lelkesen fogad, de nem fogad el. Sinkó aztán az *Egy regény regényében* többször, különféle formákban újra és újra fölvet, s olybá tűnik föl, mint ha az egész mű az ifjúkori, Sinkót a Tanácsköztársaságba vezető hit tesztelése volna.

Sinkó viszont ezen a ponton fölfüggeszti a filozófiai locsogást és megfogalmazza saját célkitűzését. „Minden azon múlik, hogy miként viszonylik belül a művész a közösséghez, tud-e a közösség által megszabadulni a magánytól – és persze, nem is ezen múlik minden. Azon múlik minden, hogy megszületett-e itt, vagy legalább születőben van-e már itt nem egy állami, hanem egy emberileg normatív szocialista közösség?” (428. o.) Az „emberileg normatív szocialista közösség” nem más, mint egy valódi közösség Morális Kódexe, amit a művész, az individuum, aki az egyetemes moralitásra érzékenyen figyel, folyamatosan dekódol a közösség számára alkotásaiban, s ezért elnyeri a közösségbeli tagságot, míg viszonzásul lojalitással fizet.

A morális mérce a közösség. A közösség a morál mesterségesen, azaz bürokratikusán fölépített és kikényszerített, normatív értelmezési kerete. Az individuumnak megszűnnek kötelességei – következésképpen jogai is –, amelyeket a társadalom nevében eljáró bürokratikus hatalom preskripciókkal és prosk-

ripciókkal helyettesít. A magatartás nem a megszenvedett, kikínlódott, a morális dilemmák megoldásán fáradozó, tépelődő egyén cselekvéseinek eredménye, hanem a bürokratikus hatalom által lefektetett társadalmi morális kódex, amit egyszerűen be kell tartani, noha tartalma fölöttébb bizonytalan.

Sinkó Ervin, portré

A preskripciók ugyanis önkényesek, percről percre változhatnak, egy-egy személy pillanatnyi hangulatától éppúgy függenek, ahogyan annak hatalmi pozíciójától, egyszóval személyesen a bürokratikus hatalom embe-
rének kénye-kedve szerint alakul.

Tipikus eset, ha valakit letartóztatnak, koncepciók pörbe fognak, mégis elismeri bűnös-
ségét, mert a társadalom nevében eljáró ha-

4 l. m. 692. o.

tóságoknak nyilván igazuk van, s ha szerencsétlen nem követte is el a tettet, amivel vádolják, a bűnt mégis elkövette. A kommunista erkölcs eleve kizárja, hogy nekem legyen igazam a társadalommal szemben: a jó kommunista arról ismerszik meg, hogy elhallgatja önnön lelkiismeretét és eszét, ami elvezethetne nem is annyira a politikai kritikához, mint inkább az egyéni morális fölháborodáshoz, végső soron pedig a morális lázadáshoz.

Így juttat el bennünket Sinkó a hűség fogalmának a meghatározásához, valamint a hűségnek a lojalitás fogalmától való megkülönböztetéséhez.

Tehát hűségnek nevezzük egy imaginárius, bürokratikus fölépített (konstruált) közösséghez tartozás nyíltan kifejezett tagsági igényét. E meghatározásból több dolog is következik.

Először is a „nyílt kifejezése” a tagsági igénynek azt jelenti, hogy a közösséghez való tartozás érdekében elnyomjuk az individuális önkifejezést és egyéni morális törvényalkotást (Kant és a kategorikus imperatívusz elutasítása: elutasítása annak az axiómának, miszerint „cselekedj úgy, hogy cselekedeted maximája az egyetemes törvény érvényével bírjon”, vagy Sinkó átköltésében: ne legyen bátorságod saját eszedre hallgatni). A morális instancia így kizárólag a bürokratikus meghatározott közösség.

Másodszor, a közösségi tagság iránti igényt az egyén csupán bejelenti, de a fölvételről a közösség definíciójának monopóliumával rendelkező hatóság dönt. Így történhet meg az, hogy egyik nap még hűségesként fekszünk le, másnap pedig már árulókként kelünk. Kafka Gregor Samsája módjára, egyik nap még emberek vagyunk, másik nap pedig már förtelmes, rusnya, eltaposandó bogarak, holott nem mi változtunk, csak a velünk szembeni percepció. Sinkó ezt az átalakulást egészen pontosan érzékeli egy novellatervezetében, amit az „objektív árulóról” szeretne írni, az olyan emberről, akinek „személy szerint, egész lényének semmi köze sincs ahhoz, ami csak egy pillanatban s csak egy pillanatra történt vele, ő megmaradt az, aki volt,

odaadásban, elszántságban s hitében a régi. Kötelessége volna, hogy megvallja elvtársainak, mi történt vele. Erre kísérletet is tesz, de nyomban látja: a következmény az volna, hogy kiközösítenék, s ezzel elvesztené a lehetőséget arra, hogy folytassa a harcot azokkal együtt, akikkel változatlanul egynek érzi és tudja magát.”⁵

Harmadszor föl kell figyelniük a közösség definíciójára hivatott bürokraták magatartására. Ha valakit a morális ítéletek meghozatalának kizárólagos jogával is fölruházunk, az nyilván bizonyos értelemben teremtő Istenként viselkedik, azaz gőgös (*hübrisz* a görögöknél), öntelt (*Dünkel*),⁶ magamagának teljesen elegendő (*self-sufficient*). De mint-hogy tudja magáról, hogy Isten-mivolta mulandó, s a titulus mások kénye-kedve szerint visszavonható, ezért ellentmondva pillanatnyi isteni státuszának nem vállalja a felelősséget, határozatlan és elbújik az asztal alatt, ahogy Sinkó egyik szerkesztője, Bork.⁷

5 302–303. o. Arthur Koestler viszont meg is írja, főleg azokban a részekben, amikor Rubasovot Gletkin kihallgatja.

6 147. o.: „Az uralmon lévő baromian brutálisak, de nem voltak magokkal elteltek” – mondja Sinkónak Bruno Steiner, a kaptalista világ és a sztálini rendszer összehasonlításaképpen. A *Dünkel*: gőg, felsőbbrendűségi érzés, a magasabb társadalmi státusz érzékeltetése, lenézés.

7 „A jelenet, mikor a nyitott ajtón keresztül a titkárnőjével való beszélgetésemet hallva, ő, az ő igazgatói szobájában, íróasztala mögé guggolva próbált előlem elrejtőzve láthatatlanná válni – ez a feledhetetlen élmény, illetve látvány ma, három évtized távlatából, úgy rémlik fel előttem, mint valami kínos, de minden szónál beszédesebb jelkép. Kigondolni se lehetne kifejezőbb szimbólumot: a nagy vállalatnak ez az igazgatója, aki hirtelen elhatározással igyekszik összecsucorodva elbújni az ügyfele elől a tekintélyes íróasztala alatt – elbújni a cselekedet, a döntés, maga a létezés kockázata elől. Tragikus módon azonban épp ez volt a megvalósíthatatlan, a végül is megoldhatatlannak bizonyult feladat: nem lehetett lenni és levegővé válni, nem lehetett úgy igazgatónak lenni, hogy az ember mégse legyen az, tisztséget viselni és ugyanakkor még elbújni is úgy, hogy azt észre ne vegyék.

Szegény Bork elvtárs, az én kinzóm, aki kegyetlenül rajtakapva, homlokába hulló hajával, oly rákvörös arccal bújít elő! Ó, mint a többiek is, akik akkor Moszkvában sorsom intézőjének a szerepét kapták, mintha ama kierkegaard-i kiüttalan egiszteencialista dilemma társadalmi-politikai változatának csapdájában vergődtek volna: »kösd fel magad és meg fogod bánni, ne kösd fel magad és szintén meg fogod bánni; vagy felkötöd magad, vagy nem kötöd fel magad, mindenképpen meg fogod bánni.« (609–610 old.) Bork elvtársat aztán, 1938-ban, annak rendje s módja szerint kivégezték. De a „legszébb” eset, a kierkegaard-i aforizma leghátborzongatóbb igazolása mégiscsak Mathejka, az *Optimisták* első lektorának-cenzorának az esete, aki elsőként és a további történéseket is meghatározóan mondta ki Sinkó regényéről, hogy „ellenforradalmi” mű. Mathejka erdélyi ember, Romániában halálra ítélik. Tizedmagával kiviszik a mezőre és kivégzik. A sortűz után magához tér, elvonszolja magát egy parasztházig, fölépül és kiszökik a Szovjetunióba. Ott szolgálja híven a rendszert, mígnem elítélik és ezúttal sikeresen kivégzik. (171. és 611. o.) Szegény Mathejka kétszer futott neki saját kivégzésének.

Negyedszer, a közösség definíciójának le-téteményeseit fölhatalmazzuk. Erejüket tö-lünk nyerik. Hűségünk (s nem lojalitásunk) az, ami őket megingathatatlaná, döntéseiket – akár a mi közösségbeli tagságunkról – megkérdőjelezhetetlenné teszi. A hűség föl-tételezi a hitet. De ahogy maga Sinkó mondja: „Nézem, hallom és egyszerre érzem: van ebben az ártatlan hitben, épp ebben a buzgó-ságban valami veszedelmes. Ez a mámoros lelkesedés, a legtisztább szándék is veszedel-mes, hogyha vak.” (585. o.)

Ötödször: a lojalitás egy adott (tehát nem imaginárius, hanem valós) szervezetben be-töltött tagságból fakadó meghatározott (tehát előírt, nem pedig körülírt és időben nem ön-kényesen változó) kötelesség vállalása, ami nem más, mint a szervezet működési rendjé-nek betartása. Ez még akkor is igaznak tűnik, amikor a nemzetről – nacionalizmusról és patriotizmusról – van szó; olyan esetben te-hát, mely próbaköve lehet meghatározásainknak. Szögezzük le, ezúttal részletesebb kifejtés helyett, hogy a nacionalizmus köz-ponti elvárása a hűség, a lojalitás viszont pat-riotizmust táplál. Talán a legkifejezőbb példa a volt NSZK azon kísérlete a '60-as évektől kezdve, hogy a német, katasztrófákba sodró nacionalizmussal szemben kidolgozza és fönntartsa a Németországhoz kötés új viszonyát, a „Verfassungspatriotismus”-t.

Végül: a lojalitás egyéni, meg-megújuló és kötelezően újra és újra megújítandó választatás kérdése, míg a hűséget az bírálja el, akivel vagy amivel szemben azt tanúsítjuk, tehát hűségünkről egy külső instancia hoz meg-megújuló döntést. A lojalitás föltételes azonosulás, a hűség föltétlen.

Legvégül, ha kitekintünk a társadalmi be-rendezkedésre, akkor körvonalazhatjuk, hogy a hűség a hierarchikusan berendezett, feudális és félf feudális társadalmak kötőanyaga, míg az önként vállalt lojalitás inkább a modern, demokratikus társadalmaké. Más és más közösség jön létre a hűség által összetar-tott és a lojalitás által egybekovácsolt társa-dalmak esetében.

Ezek után kimondható, hogy Sinkó a lojali-tásban, s nem a hűségben érdekelt. Kritikái

azokkal szemben fogalmazódnak meg, akik hűségesek a Szovjetunióhoz és ezért kötődésük önkéntes voltát áldozzák föl, míg konstatalja, hogy saját lojalitása ugyanahhoz a Szovjetunióhoz hogyan válik gyanússá és végső soron árulássá. Lojalitásának minden egyes keresztútjánál Sinkó fölteszi magának a kérdést, hogy evvel és evvel a rendelkezéssel egyetért-e vagy sem, ez vagy az az ese-mény, hír nem teszi-e semmissé azonosulását a meghirdetett célokkal, mert éppen el-lenkező, be nem tartásukra vonatkozó bizo-nyítékokat szolgáltatnak.

Ugyanakkor – s ez az *ugyanakkor* igen fon-tos itt – Sinkónak semmilyen „marxista érzé-ke” nincs, azaz még véletlenül sem jut el a társadalmelemzésig, mindvégig megmarad valamilyen elvont, ideológiai szinten, a kom-munista erkölcsi dilemmáinál. Más szóval a valamikori fiatalember, aki megtalálta a rég áhított közösséget a magyar kommün idején, most, a Szovjetunióban, erős nosztalgiával, annak a restaurálását reméli, és minduntalan kénytelen szembesülni avval, hogy ama kö-zösség már csak bürokratikus, hatalmi erővel és a hatalmat szolgálva teremődik s teremthető újjá.

Az ideológiai rögzültség azonban megsem-misíti a kommunista erkölcsi dilemmáit is. Bármikor, vagyis folyton, amikor Sinkó a Szovjetunió vagy fasizmus politikai kérdését fölteszi magának, erkölcsi tépelődése elve-szíti minden értelmét. A válasz kézenfekvő: természetesen a Szovjetuniót kell választani, jöllehet ezúttal ez egyet jelent a sztálinizmus-sal. Nem tetszik a sztálinizmus? No, de a fa-sizmus árnyékában és egy jobb jövő remé-nyében nem ez a kisebbik rossz – egy olyan helyzetben, amikor a fasizmus világméretű győzelmét egyedül a Szovjetunió akadályoz-hatja meg? Itt már nincs helye az erkölcsi nyafogásnak, az egyedüli választásra érde-mes út mégiscsak a sztálini Szovjetunió, ahol még a személyi kultusz kiépítése és a dikta-túra dühöngése is bocsánatos, legföljebb le-könyveljük, mint a kozmikus küzdelem kollaterális veszteségét. Ez a lojalis Sinkó, aki nyílt levélben szólítja föl André Gide-et, hogy vonja vissza a Szovejtunióval kapcsolatos

megjegyzéseit, minthogy azt a *Völkischer Beobachtung* a fasizmus céljaira használja ki.

Az *Egy regény regényének* olvasásakor az emberre törő tehetetlen tanácsstalanság, düh és kifejezett fizikai rosszullét – ami persze annak nyomán is kialakulhat most az emberben, hogy a '80-as évek végétől kezdődően annyi, de annyi mindent megtudhattunk végre a hajdanvolt sztálinizmusról – az 572. oldalig tart, s a lap szélére jegyezhetjük: VÉGRE!

„...mintha tükörbe néztem volna; nincs mit szemrehánynom Rolland-nak, mert az én őszinteségem sem volt teljesebb az övénél, amikor igyekeztem a Szovjetunióba vetett hitet mindennemű kétség ellenében megvédeni. Rolland levele épp azzal, hogy elárulta az öncsalás siralmas szükségességét és egyben sikertelenségét, rákényszerített, hogy megkérdjem magamat: a Szovjetunióba vetett hitért és reményért való harcnak ez a következetessége nem vált-e következetességgé a hazugságban, kitartással az állítólag köteles, üdvös hazugság mellett, és nem csak Romain Rolland-nál és nálam, hanem általában az európai kommunistáknál...?”

Hogy aztán a hatvanas évek végén megismétlődjék az öncsalásnak és hazugságnak a köre, a hit cselvetése. Mindenféle hit csapdája azonban nem csak a kommunistákra vonatkozik, ne higgyük. Nehogy azt higgyük, hogy a moralitás transzferét csak a kommunizmus, csak a kommunisták és csak a diktatórikus rendszerek ismerik. Bármilyen, a közösséget ideológiailag a társadalomszervezés középpontjába állító politika megkövetelheti.

Ahol hűséget várnak el, ott a lojalitás édeskevés. Ezt a lojális Sinkó tudja is, s noha önnön kommunizmusát nem revideálja, de beszorítja, beszűkíti egy absztrakt és univerzális humanizmusba, mégis őt magát a „kommunista közösség” (bármit jelentsen is ez!) szinte észrevétlenül kitalálja. Az a talányos mondat, amelyet Sinkó már Párizsban, moszkvai kiutasítása után leír, valahogy „átjön” magatartásán és gyanússá teszi a hűségeselek között: „A humanizmus következetes harcosa, a kommunista, nem maradhatott következetes kommunista, hogyha nem szánta el magát arra, hogy mint elkerülhetetleneket, elfogad-

ja és megvédje az önkénynek és embertelenségnek minden excesszusát.” (574. o.)

Azt jelenti ez a mondat, hogy Sinkó önmagáról mond ítéletet, azaz kizárja magát a kommunisták köréből, hiszen nem hajlandó elfogadni az emberiség ellen elkövetett bűntetteket, a sztálinizmust? Azt jelenti ez a mondat, hogy a humanizmusba vetett hite okán hajlandó elfogadni a „kilengéseket”, mert végső soron kommunista akar maradni? Azt jelenti, hogy a sztálinizmussal szemben érzett meddő fölháborodás még nem kell, hogy szükségképpen elvezessen a humanizmus föladásához?

Föloldhatatlan belső feszültségről tanúskodik e mondat, melyben vergődni lehet, de közösséget találni nem.

S a párizsi baloldali-kommunista körök lassan-lassan megvonják tőle a bizalmat éppúgy, ahogy ezt neki Malraux megjósolja. „Magát, különösen ha majd megtartja előadását a Szovjetunióról, egyszerűen sztálinistaként fogják elkönyvelni, és akkor senki másra se tud majd támaszkodni, csak a párt-ra. A párt azonban nem fog megbízni magában: Moszkvából jött vissza, mért kellett visszajönnie, jobb óvatosnak lenni vele szemben, mint hibát követni el Moszkva szemében, és így tovább, és így tovább. Ergo, a francia párt mérvadó embereire kell támaszkodnia, nélkülük minden más kétséges és ingatag alapnak fog bizonyulni.” – mondja Sinkónak Malraux (561. o.). S a francia kommunista párt emberei (kiváltképp Louis Aragon és a nagy csalódás: Romain Rolland), moszkvai utasításra, tiltólistára teszik Sinkót, akitől fenyegetőzve pro-szovjet-, pro-Sztálin-, pro-koncepciósperek-állásfoglalást követelnek, ha azt akarja, hogy valaha is a szovjet pénzen működő nyugati kommunista intellektuális iparban munkát kapjon. No, ez az, amit Sinkó már nem vállal, s ezután – s a háború után – teljesíti be önnön sorsát, amit moszkvai lakótársa, az ugyancsak kivégzett Iszaak Babel mondott volt neki, amikor Sinkó a Pravdának panaszolta el 1936-ban(!), hogy a *Moszfilm* nem akarja kifizetni az általa megírt forgatókönyvért a pénzt: „Kedves Ervin Iszidorovics, hogy az ember ezt meg tudja

írni ilyen komolyan, ilyen melegen, ilyen baromi őszinteséggel, ahhoz olyan meghatóan butának, olyan tinónak kell lenni, mint amilyen maga.” Igen, Babel ezt jól látta, de hiába árulta el Sinkót a *Moszfilm* elleni perében, mert Sinkó még ekkor sem vette észre, hogy ő túlságosan „tinó és meghatóan buta” a valóság megragadásához. Igaz, Sinkót éppen ez a naivitás az, ami meg is menti az utókor számára.

Mi marad tehát Sinkónak? Egyvalami: visszatérés a szabadkai munkásotthon immár csak a nosztalgia kódén keresztül létező közösségébe, ahol először és utoljára sikerült neki a valós közösséget, mint univerzális és létező közösséget kivetítenie, ugyanakkor annak tagjává is válnia. Itt, a szabadkai munkásotthonban, munkások és parasztok között „...én a szocializmusban megtaláltam a célnevét, a célhoz vezető utat, s a nem vágyként, de élő valóságként az egész földet átfogó közösséget.” – írja még 1935-ben, Szovjetunióbeli utazása előtt közvetlenül, a *Szemben a bíróval* című önéletrajzi összefoglalójában.⁸ „Ők nem nevettek, ők mellém álltak, segítet-

⁸ <http://mek.oszk.hu/06000/06079/html/gmsinko0002.html>

tek, mikor a cselédlányok szakszervezetének megalakításához kezdtem – ők megértették, hogy a cselédlányok nagyobb része idővel visszamegy a falujába, és gondoskodni kell róla, hogy a batyujában kis szocializmust is vigyen haza a jobbágyi sorban tengődő analfabéta faluba. És később előadásokat tartottam a könyvekről, amiket elolvastam, és nekem, fiatal kölyöknek szabad volt felolvasnom a rossz verseimet is, mert tele voltak forradalmi lelkesedéssel, és háromszor olyan öreg emberek, mint én, öreg munkások tapsoltak nekem, és biztattak, hogy írjak. És sztrájkoknál és utcai tüntetéseknél köztük állhattam, velük énekelhettem, és velük gyűlölhettem gróf Tisza Istvánt, és velük együtt hittem, hogy a nemzetközi szociáldemokrácia le fogja rombolni az országhatárokat, a kaszárnyákból múzeumokat és iskolákat fogunk csinálni, és hogy mi, egyedül mi, szociáldemokraták fogjuk megvalósítani a próféta legmerészebb álmait, testvérek országává tenni a világot.” Ez a közösség természetes és következetesen szembenáll az „individualizmussal”, az individualizmusra épülő kapitalizmussal: „A tömeg jelentette nekem ed-

Sinkó Ervin társaságban, Szabadka, 1960. november 24.

dig az igazságot, az individualizmus pedig a szolidaritásnak, minden közösségnek a tagadását. Az individualizmussal szemben, mely a saját én-nek végtelen értéke tudatában a többi én-ekre csak mint emberanyagra tekint, ott voltak a munkások, akik sztrájkba léptek, ha egy-egy társukat sérelem érte, és akik a választójogért való tüntetések alkalmával meztelen kézzel rontottak neki a kivont karddal hadonászó lovasrendőröknek, hogy kiszabadítsák egy-egy közrefogott társukat. Az individualizmusban megláttam az individuum értékének következetes tagadását, mert mind a tíz parancsolatnak helyét ott az az egy foglalja el: szeress engem, mint tenmagadat. A munkásmozgalomban azonban, amennyit láthattam, épp a mások én-jének, a szolidaritás és az individuum értéke megbecsülésének a szintézisét találtam.”

Igen ám, de az individualizmus-kommunitarianizmus (egyénelvűség és közösségelvűség) közötti ingadozás, rögtön Szabadka, a munkásotthon után, problematikussá válik, amit Sinkó számára látszólag Ady old meg: „Soha, soha nem állok rabnak / Őrjögő népek közepébe...” – idézi Sinkó Adyt, majd: „Ez az individualizmus az emberiséggel való heroikus szolidaritás, a hűség nevében állt külön és tartotta magasra egymaga azt a zászlót (...): az emberiség, az emberi méltóság zászlóját.”

Hát lehet valaki kommunista és hű a Szovjetunióhoz, aki Adyn nevelkedett? Valóban: Adyt egyetlenegy, a közösség imaginárius / szimbolikus és hatalmi-bürokratikus fölépítésében érdekelt politika sem kedvelheti.

Csak hogy még Sinkó is rosszul, értsd: ideológiai szemüvegen keresztül olvassa Adyt, és minduntalan visszacsúszik abba a kommunitarianizmusba, melyre oly’ nagyon vágyik, s melyben az individuum megint föloldódik, absztrakttá, cselekvésképtelenné lesz, vagyis fölszámolja önmagát: „A proletárdiktatúra is relatívvá teszi az individuum életének értékét, de megteremti, ezen az áron megteremti az individuális élet megszületésének, az ember emberré válásának lehetőségét. Szovjet-Oroszország ma a világ egyetlen állama, melyre már nem áll az, amit Marx a

bérmunkás élettelen életéről megállapít: »Seine Lebenstätigkeit ist für ihn nur ein Mittel um existieren zu können. Er arbeitet um zu leben. Er rechnet die Arbeit nicht selbst in sein Leben ein, sie ist vielmehr ein Opfer seines Lebens. Das Produkt seiner Tätigkeit ist daher auch nicht der Zweck seiner Tätigkeit... Umgekehrt. Das Leben fängt da für ihn an, wo diese Tätigkeit aufhört.«⁹

Semmit se kellett elfelejtenem abból, amit a diktatúra alatt átéltem, semmit sem kellett megtagadnom abból, amit értékének megismerni megtanultam, csak ezenkívül még azt is megtudtam, hogy ott maradt a helyem annak a forradalmi proletariátusnak oldalán, mely véres és kegyetlen harc árán, de valóssággá fogja tenni a humanizmus eszméit, és megszünteti a szakadékot a gondolat és a tett között.”

S ezek után jött a Szovjetunió, Sztálin és az *Egy regény regénye...* Vissza a startvonalra. A szabadkai munkásotthon könyvtárába. Vagy másképpen, sinkósan megfogalmazva: „A történelmi élet síkja mellett ekképp az egyén életének egy másik síkja is van, egy másik központtal: ez ő maga, aki a történelmi egységben és a maga külön, felolvaszthatatlan és redukálhatatlan egyéni egységébe van bezárva.

Amint ez a kettősség tudatossá válik, a kétszeresen bezárt, a kétszeresen megszabott határok törvényei alá vetett, általuk determinált emberben feltámad egy szabadság, egy imaginárius megváltás szükséglete, vágya; az öntudat az egyént diszszidenssé, és mert diszszidens, nosztalgikussá teszi. Az ősi, egységes, differenciálatlan kollektívum szelleme már nem hazája. Egy még csak ideaként, csak benne eleven emberiség szellemében keres hazát.”¹⁰

9 „Vagyis a munkás számára a legfontosabb élettevékenység csupán arra szolgál, hogy a megélhetését biztosítsa. Azért dolgozik, hogy élhessen. A munka önmagában nem élete része, inkább élete feláldozása... ezért van az, hogy tevékenysége terméke sem célja ennek a tevékenységnek... Számára az élet ott kezdődik, ahol ez a tevékenység véget ér: az asztalnál, a vendéglőben, az ágyban.”

10 „Don Quijote útjai”, in: *Don Quijote útjai*. Válogatta, az előszót írta és jegyzetekkel ellátta Bretter György. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975. 116. o.

Végül is: szubjektív befejezés

Leemeltem a polcra Sinkó Ervin *Egy regény regénye* című könyvét. Ott volt. Nem úgy olvastam újra, ahogy valamikor a nyolcvanas években olvastam volt. Nem azt a tanulságot kínálta, amit Dalos György így ír le: „akkortájt már hitelesebb forrásokból igazíthattam ki a Szovjetunióról alkotott képemet. Mindenekelőtt Sinkó Ervin grandiózus moszkvai naplójára gondolok, amelynek újvidéki magyar nyelvű kiadását akkoriban ronggyá olvastuk.”¹¹

Mai szemmel, mai érzékenységgel már nem az azóta alaposan megismert történelem, nem is a kommunista erkölcsi dilemmái izgattak (a reveláció anno Lukács György: *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* volt,¹² hanem a kommunitarizmus, közösségelvűség aktuális kérdései. Ahogy körülnézek, azt látom, hogy a „közösség” követelése mindinkább jelen van egy új, forradalom nélküli forradalmi generációnál és, erre a követelésre válaszul, jelen van nem csak a politikai propagandában, hanem nap mint nap a társadalompolitikában is, jóllehet ezúttal nem kommunista, hanem nacionalista köntösben. Jómagam már egyszer megpróbáltam szembenézni a közösség definíciójának teoretikus problémáival,¹³ de akkor nem jutottam el a politikai problémákig, megragadtam a puszta analitikus-elméleti szinten. Azonban Sinkó nem csak a közösség politikájához visz közel, de élesen rávilágít arra is, hogy a kommunizmuson túl és innen, a kommunitarizmus élt, él és élni fog. Sinkót olvasni ma tehát éppoly tanulságos, mint a '70-es vagy a '80-as években volt.

¹¹ <http://www.koestler.hu/index.php?012031&d=1>

¹² <http://www.marxists.org/magyar/archive/lukacs/bmep.htm>. „... annak belátása, hogy a bolsevizmus győzelme esetleg nagy kulturális és civilizatórikus értékeket semmisítene meg, sohasem lehet döntő ellenérv azok szemében, akik erkölcsi vagy történetfilozófiai okokból mellette döntöttek. Sajnálattal vagy sajnálat nélkül fogják tudomásul venni ezt a tényt, de belátva elkerülhetlenségét, célkitűzésükön – teljes joggal – nem fognak semmit sem változtatni. Mert tudják, hogy ilyen horderejű világtörténelmi értékvesztés nem mehet végbe régi értékek megsemmisülése nélkül, s új értékek megteremtésére irányult akaratuk elég erőt érez magában arra, hogy az eljövendő új emberiséget bőven kárpótolja az elveszettekért.” – mondja itt Lukács, és Sinkó voltaképpen az *Egy regény regényében*, kimondatlanul bár evvel (is) vitatkozik, ahogy az *Optimistákban* Báti (Sinkó) Vértessel (Lukács).

¹³ „A közösség meghatározásának nehézségeiről”, *Regio*, 2002/4. 39–52. o.

Éppen ezért résen kell lenniük a kommunáriusoknak – bár ezt hiába is mondom, mert a kommunizmus beható ismeretek nélküli, mondhatni zsigeri elutasítása, valamint az, ha soha meg nem ismétlődő, torz kísérletnek tartjuk, eleve száműzi a normalitásból, melyben – ugyebár – mi magunk élünk.

Mégis és mindenek ellenére érdemes fölfigyelnünk arra, amit Sinkó problémamentes őszinteséggel rögzít: az önmagunk föladásától a „mindent föltétlenül helyeslésig” vezető út, bár rögzös, mégis félelmetesen könnyű lejtő. Icike-picike, észrevehetetlen hazugsággal indul, majd gyorsuló iramban jut el a lejtő aljáig, amelyet nyilván odafönről, még a lejtő tetejéről, nem látni. Ezért a visszafordulás is szinte kizárt, nincs olyan stabil pont, melyben meg lehetne kapaszkodni. Aki egyszer lecsúszott, az legföljebb csak szánalmasan mentegetheti magát, vagy, ha maradt még benne némi tisztesség, akkor beszámol bukásának élményéről, de többé nem lehet belőle „normális ember”. Sinkó az utóbbi kevesek közé tartozik. A lejtő pedig, amiről beszél, az út, ahogy a kritikus értelmiségiből önkritikus értelmiségivé válik; ahogy a forradalom, vagy általánosabban, a hit, egy általa vélelmezett, valójában erőszakkal megkonstruált köz oldalára állítja, ahonnan visszatekintve kegyetlenül bírálja önmagát, hogy végül leszámolhasson önnön énjével, egyéniségével.

Eltévedni a „célirányos hazugságok és a dialektikus látszatok labirintusában, az igazság és az illúzió félhomályos határvidékén” – ez az igazi veszély, mondja Koestler.¹⁴

1975-ben, a Téka sorozat Sinkó-kötetének összeállításakor, Bretter György a következőket írja a könyv előszavában: „Sinkó és felesége mintegy két évet tölt a Szovjetunióban. 1935. máj. 11.–1937. ápr. 14. között, ebben a történelmileg és tanulságaiban is alapvető jelentőségű időszakban naplót vezet, és a naplót bővítve alakítja ki a nemzetközi szocialista irodalom egyik legfontosabb dokumentumát. Címe – *Egy regény regénye* (Fórum, Újvidék, 1961) – jelzi, hogy az *Optimisták* nem

¹⁴ Arthur Koestler: *Sötétség délben*, Európa-Reform, Budapest, 1988. 141. o.

Sinkó Ervin

birkózott meg a körülményekkel, ahogy erre szerzője sem volt képes.

A könyv tulajdonképpen – az események érdekességén túl – egy tömeglélektani állapot leírása. Ez még nem jelentene újdonságot. Sinkó viszont a meghasadt tudat pontos kórrajzát egy társadalmi struktúrából vezeti le, és ezzel a tömeglélektan számára mindmáig kevésbé járt utat mutat be. Kettős hasadásról van szó. Az egyének külön-külön, egyedenként kapcsolódó, kölcsönös befolyás, interszjektív viszonyok nélkül vannak azonos pszichikai helyzetben, tehát nem integráló csoportpszichikum jellemzi a tömegek lelki állapotát, hanem az egyéni pszichikum integrálódik egy általános állapotban, anélkül, hogy ez az általános valamilyen új minőséget, valami mást jelentene. Mindenki más, de ez nem realizálódik a viszonyokban, s csupán az kapcsolja össze az embereket, hogy külön-külön mindenki tudathasa-

dásos. Gyökértelenség és lelkiismeret-furdalás, az integráló intézmények korlátlan tisztelete, az egyéni értékek elvesztése, sőt lebecsülése és gyűlölete jellemzi ezt az állapotot.

Az integráló mozzanat elidegenít, az egyénekből kiinduló és őket magasabb szinten összekapcsoló közösségi mozzanat helyett a közösségi szféra kisajátítását, az egyéni teljes alárendelését látjuk. Az egyéni csak bűnös formájában találkozhat a közösséggel, amely maga a jó és az abszolútum. Az egyéni tudat ezért eleve kizárja önmagát a közösségből, és a parancs végrehajtásán túl nem képes aktivitásra. Sorsa a magány és az önfelszámolás. Közben arra kényszerül, hogy nyilvánosan mint az integráló mozzanat képviselője nyilvánuljon meg, hiszen léte csak közösségi formájában igazolt. Viszonyaiban tehát a hazugság uralkodik: mindenki hazudik. És mindenkinek kétszeres büntudata van: egyéni viszonyaiban hazug és közösségi megnyilvánulásaiban is az. A büntudat és az ebből származó félelem teljesen kiszolgáltatja az egyént, aki gyakorlatilag megszűnik mint ilyen. Ha végre megbüntetik: boldog. Megszabadul a lelkiismeret-furdalástól, torz tudatának utolsó maradványától is.”¹⁵

S jóllehet az áthalláshoz erős zenei érzék kell, mégis azt mondom, „fülferradalmár, vigyázz!” Mert Sinkó magántörténete ma is tanulságos.

Az, hogy valaki, merő opportunizmusból, konstruál magának egy utópiát, még egyáltalán nem menti föl az utópizmus vádjá alól; ha valaki bebizonyítja nekünk, hogy semmiféle Utópiában nem hisz, valamilyen elképzelt valósághoz való pusztán alkalmazkodást viszont rendeltetésének képzel, attól még nem lesz realista és kritikus mindenféle mesianizmussal szemben.

Gyakran már-már kínos és szánalmas, ahogyan Sinkó emberfeletti erőfeszítéssel szilárdítja meg a dilemmát, hogy aztán végleg ne tudjon kitörni belőle. A 315. oldalon Kantot olvas, aki a Fölvilágosodást az ember fölnőtté válásának pillanataként határozza meg, és a fölvilágosodott ember jelszavaként azt a

15 l. m. 16–17. o.

bátorságot ajánlja, mellyel az saját értelmét használja a dolgok megítélésében csakúgy, mint az erkölcsi normák megteremtésében. Sinkó Kantot olvassa, majd azon sopánkodik, hogy nem tudja magát átadni a „kollektív bölcsességnek”, nem bízza ítéleteit a kollektivitást megszervezni, céljait kijelölni képes, a jövőt kizárólag kezében tartó Pártra. Mert Kantot sem tudja elfogadni, bár minden intellektuális idegszálával szeretné. Az individuum és kollektívum határán dialektikusan toporog. Ha bírálná a szovjet diktatúrát, már átsiklana az individuum területére, ezért amikor késztetést érez a bírálatra, azonnal a kollektívum, a humánus egyetemes győzelme távoli reményének perspektívájából lemond a bírálatról, legföljebb esztétikai nemetszését fejezi ki a szovjet „alkotások” láttán, s ez újra egészen közel sodorja az intellektuális bírálatához, Kanthoz, Fausthoz, Hamlethez, a tépelődő emberhez, akinek persze nincs helye a közösségben... s.í.t.¹⁶ Minden kétséget kizáróan kétségek között vergődő ember, aki így sem a morálisan fennkölt (gyakran mártíromsággal végződő) egyéni cselekvésre, sem a kommunista ideálok aláztatos, politikai szolgálatára nem képes (ami a '35-ös, '36-os Szovjetunióban szintén gyakran vált mártíromsággá, ezúttal azonban nélkülözve a hősiesség morálisát minden pátoszáat, tehát egyszerűen olyan mártíromság, ami „politikai balesetnek” minősül).

Sinkó mártíromsága magántermészetű, ami nyilván ellentmond bármiféle mártíromságnak. Lehet idegesítő – az intellektuális nyafkaság és politikai vakság kétségkívül az –, alkalmasint azonban tanulságos.

Utólag maga Sinkó is levonja a következtetéseket, egy a Dosztojevszkij Ivan Karama-

16 „A mai Szovjetunióknak is megvan egy sajátosága, az adott helyzet által rákényszerített koncepciója arról, hogy milyen szellemnek kell áthatnia a szovjet embert, és pedig szintén teljesen. Ami ebben a koncepcióban a legfontosabb, aminek itt minden más alárendelnek s aminek megvalósításához minden más csak propagandisztikus eszköz, azt hosszas fejtörés után röviden így definiáltam a magam használatára: a Szovjetunióban olyan embert akarnak formálni, aki egész szellemi struktúrájában a hamleti vagy fausti típus teljes negációja. Egy embert, akinek ne legyenek olyan kérdései és kétségei, amelyekre már előzőleg nem állnának készen a feltétlenül elfogadható, kétséget kizáró autoritativ válaszok. A szovjet ideál olyan ember, aki maximális szorgalommal sajátítja el az autoritativ és minden további kérdést már csirájában feleslegessé tevő, kidolgozott feleletek sorát.” (235. o.)

zovja által elmesélt Nagy Inkvizítor-történethez hasonló hangnemben, gyónásnak nevezve vallomását, amit utólag szerkeszt be az *Egy regény regényébe*.¹⁷

Azonban válaszolnom illik az *EX Symposium* kérdésére is, jelesül, hogy van-e hiteles baloldaliság a kommunizmus bukása után? Nos, a kérdésre nem tudok felelni. Csak annyit mondhatok, hogy keresse meg ki-ki a maga szabadkai munkásotthonát, üljön be annak képzeletbeli könyvtárába és olvasson Marxot, több Sinkót, s tartsa magát távol a politikától, főképp pedig ne akarjon hatalmat. Legyen jelszava a „Semmi hatalmat senkinek!”. Az egyetlen autentikus baloldali, optimista politikafilozófia az anarchizmushoz kell, hogy elvezessen... (Két autentikus baloldali embert ismerek ma Magyarországon: Tamás Gáspár Miklóst és Krasztev Pétert. Baloldalinak tartom még esetleg az ATTAC-ot, bár honlapjukon az utolsó hír 2011 novemberéből származik...) Mert, ahogy Wittgenstein mondta: „Amit mutatni lehet, azt nem lehet mondani.” Közösség van, de nem létezik; s ha meg is lehet alkotni annak Nagy Narratíváját, Isten ments', hogy azt megpróbáljuk „átültetni a valóságba”.¹⁸

17 Itt Sinkó párhuzamot lát a vallásos hit nevében gyakorolt elnyomás, a fasizmus és a sztálinizmus rendszere között. (Lásd a 14. jegyzetet.) Ezt a részt azonban Sinkó már csak utólag, vélhetőleg 1954-ben, Sztálin halála után fűzi a könyvbe, ahogy erre Bosnyák István fölhívja a figyelmet az *Egy regény regénye* „Jegyzetek a kiadáshoz” című kommentárjában (621. o.)

18 Összefoglalóan és a közpolitikaira lefordítva társadalompolitikának lehetne nevezni ezt az „átültetést”. Az *Egy regény regénye* bővelkedik a sztálini társadalompolitikát bemutató tényismertetésben: az abortusz büntetési nyilváníásáról, a kiskorúak halálbüntetéséről, a válás szigorításáról stb. bőven beszámol Sinkó. A csodálatos csak az, hogy a '60-as években egy angol konzervatív lord, Patrick Devlin, amikor a jogi moralizmusról, az „erkölcsök kikényszerítéséről” beszél, megdicséri ezt a társadalompolitikát, a Szovjetunió Legfelső Tanácsának egy 1947-es rendeletét, és azt vizionálja, hogy a társadalmat összetartó Morális Kódexet így kellene máshol is védelmezni. (Lásd *The Enforcement of Morals*, Oxford University Press, London–Oxford–New York, 1965.)